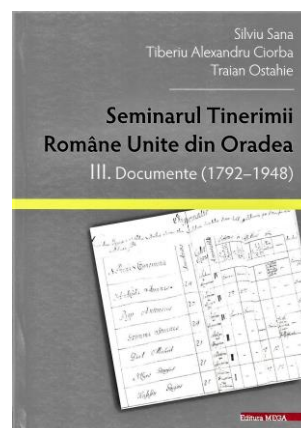
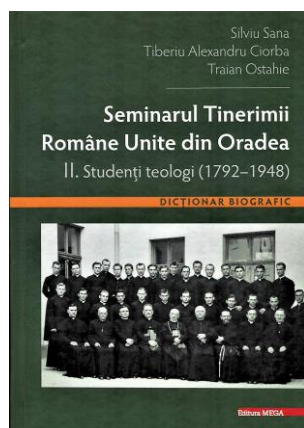

Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *Seminarul Tinerimii Române Unite din Oradea*, vol. I-III, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022, 523+707+381 p.

Trecând în revistă aparițiile editoriale recente, lucrarea pe care ne-o propun cei trei cercetători orădeni iese ușor în evidență, nu atât prin formatul în care se prezintă, fiind o carte în trei volume, cât mai ales prin ceea ce oferă la nivel de conținut: o contribuție monografică importantă nu numai pentru istoria Eparhiei Unite de Oradea Mare și a învățământului confesional greco-catolic, ci și, pe un plan mai larg, pentru istoria elitelor românești din fosta monarhie austro-ungară, pe un arc de timp ce merge din veacul al XVIII-lea până aproape de jumătatea secolului al XX-lea. Dorim să salutăm efortul celor trei colegi cu atât mai mult, cu cât, în ultimii ani, abordări istoriografice dedicate școlii confesionale, acea instituție care a îmbinat credința, cultura și formarea de oameni și caractere, cu un impact major pe zona menținerii și afirmării identității românești în Imperiul Habsburgilor, devenit monarhie dualistă de la 1867, au reprezentat apariții mai puțin frecvente în ceea ce numim producția de carte științifică.

Câteva cuvinte, pentru început, despre cei trei autori, prin a căror trudă a fost dus la bun sfârșit prezentul proiect editorial. Silviu Sana, bibliotecar și cercetător la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” din Oradea, este un specialist recunoscut, cu numeroase contribuții (cărți, studii, articole, participări la manifestări științifice naționale și internaționale), profilate în special pe istoria Eparhiei Greco-Catolice de Oradea. Tiberiu Alexandru Ciorba este muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea și doctorand la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, deținătorul unui palmares științific promițător, axat de asemenea pe istoria confesională greco-catolică din regiunea Bihorului și pe istoria acestei zone, la începuturile timpurilor moderne în special. Traian Ostahie

este doctorand, de asemenea, la Universitatea din Oradea și lucrează pe teme de istorie confesională catolică în spațiul bihorean din perioada medievală.

Unitară sub aspectul conținutului, cartea asupra căreia ne-am propus să reflectăm se distinge printr-o încadrare tematică distinctă pentru fiecare dintre cele trei volume. Astfel, primul volum, intitulat *O istorie a Seminarului leopol-din și a formării clerului greco-catolic (1741-1948)*, prezintă, într-o formulă de sinteză consistentă, evoluția istorică a seminarului orădean în care s-a format clerul greco-catolic, de la începuturile sale, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, până în anul 1948. La început, avem un *Cuvânt înainte* semnat de PS Virgil Bercea, Episcopul greco-catolic de Oradea, urmat de un *Argument* în care Silviu Sana, coordonatorul proiectului din care a rezultat lucrarea de față, explică pe scurt demersul lucrării, modul în care s-a lucrat și anumite limite inevitabile ale cercetării, așa cum este faptul că pandemia de Coronavirus n-a permis echipei să extindă cercetările la arhivele din Budapesta și Roma, astfel documentarea a fost realizată numai la Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, pe Fondul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea și respectiv pe cel al Episcopiei Romano-Catolice de Oradea. Urmează patru capitole de conținut, anexe documentare, un rezumat în engleză și maghiară, *Bibliografia* finală și două secțiuni de *Indici*, de nume de persoane și de localități, județe și țări.

Cele patru capitole ale acestui prim volum se referă la: începuturile formării clerului unit în Seminarul Romano-Catolic de la Oradea în secolul al XVIII-lea (capitolul I), apoi două capitole sunt despre Seminarul Greco-Catolic și formarea studenților teologi ai Eparhiei Unite de la Oradea în perioada 1792-1850 și respectiv 1850-1922, pentru ca ultimul capitol să se axeze pe funcționarea Seminarului din 1922 și până la interzicerea Bisericii Greco-Catolice de către regimul comunist, în anul 1948. Remarcăm la fiecare capitol marea diversitate de teme și problematici, de la organizarea și funcționarea Seminarului, relația cu autoritățile, personalul didactic, desfășurarea procesului de învățământ și performanțele școlare, pregătirea pentru preoție și hirotonirea, până la aspecte legate de disciplină și sănătatea elevilor din seminar, viața cotidiană, vestimentație, alimentație, diverse activități culturale ș.a.m.d. Această diversitate tematică remarcabilă susține și fundamentează caracterul de monografie al întregii contribuții pe care o prezentăm. Autorii au ales să umple conținutul celor patru capitole nu cu generalități și enunțuri de suprafață, ci cu o foarte bogată și diversificată cazuistică, preluată din documentația de arhivă, introducând astfel în circuitul științific o informație abundantă și deosebit de prețioasă pentru cercetări ulterioare. Pe lângă activitatea seminarului propriu-zis, documentația avută la dispoziție a permis autorilor să prezinte, în două subcapitole, trimiterea la studii a unor studenți din eparhia orădeană, la Ungvár, Budapesta, Viena și Roma, până la Marea Unire, iar după aceea la Colegiul Pontifical „Pio Romeno” din Cetatea Eternă.

Volumul al doilea este dedicat *Studentilor teologi (1792-1948)*, un repertoriu bogat și substanțial al tinerilor care au învățat la Seminarul orădean, în intervalul de timp ales spre studiu. Pe baza informației arhivistice și a șematismelor diecezane, în principal, acest volum prezintă biografii ale seminariștilor orădeni, mai sumare sau de o anumită consistență. Structural, acest volum este organizat cam după același tipic ca precedentul, în sensul în care în deschidere sunt prezentați autorii lucrării, apoi avem un gând din partea ierarhului locului, Preasfinția Sa Episcopul Virgil Bercea, apoi un studiu introductiv subintitulat „Studenti teologi în date statistice”, în fapt o prezentare sistematică și sintetică a dimensiunii cantitative a materialului pe care volumul îl oferă în extenso. Urmează o secțiune succintă de „Repere metodologice”, în care ni se explică pe scurt modul cum este construit volumul și ce elemente s-au avut în vedere în realizarea biografiilor. Conținutul volumului este împărțit mai departe în două părți: *Cronologia anilor școlari din perioada 1792-1948* și *Biografiile studenților teologi*. Ca și la celelalte două volume, *Indicii* de nume de persoane, de autori, de localități, țări și instituții sunt absolut bineveniți, pentru că fac utilizabilă lucrarea ca instrument de lucru, pentru căutări rapide și punctuale de date și informații. Se regăsesc, astfel, printre biografiile repertoriate în volum, personaje din elita Bisericii Unite și a Episcopiei de Oradea, elevi seminariști care au parcurs cariere strălucite, ajungând episcopi, canonici, profesori, oameni de cultură etc., alături de alți „lucrători” în „via Domnului”, de mai mică notorietate. Pentru acribia și travaliul considerabil prin care au reconstituit sute de astfel de biografii, chiar dacă în format super esențializat, de sinteză, autorii merită și de această dată un gând de prețuire și considerație pentru că, așa cum spuneam și mai sus, au pus la dispoziția cercetării istoriografice un instrument de lucru deosebit de prețios.

Cel de al treilea volum conține documente *in extenso*, care sunt doar „o mică parte din fondul de documente al Seminarului Greco-Catolic din Oradea”, după cum aflăm din prefața semnată de Silviu Sana. Este vorba de 190 de documente, care reflectă activitatea de evaluare a studenților teologi greco-catolici, prezenți în Seminarul orădean între anii 1792 și 1948. Aceste documente au fost redactate în format tabelar și sunt, așa cum este previzibil, cataloage, de două categorii: pentru școlarii tineri din clasele primare sau gimnaziale, alumni ai Seminarului Greco-Catolic din Oradea, care erau elevi ai Arhigimnaziului Regal, și respectiv pentru studenții teologi, alumni ai Seminarului Romano-Catolic din Oradea și studenți ai Liceului Episcopal Romano-Catolic din orașul de pe Crișul Repede. La acestea se adaugă cataloage cu evaluarea studenților teologi care studiau în alte instituții seminariale, la Bratislava, Pesta, Ujhorod, Trnava, Blaj, Satu Mare. Departe de a fi simple expresii ale administrației școlare de altădată, aceste documente ne arată în mod fundamental cum a evoluat actul de evaluare didactică într-o instituție de

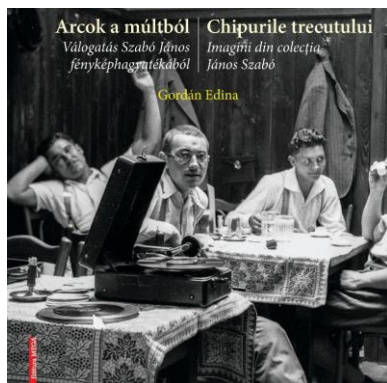
învățământ cu profil teologic, din secolul al XVIII-lea până la jumătatea secolului al XX-lea. Aceste materiale documentare ne oferă însă mult mai mult de atât; prin numeroasele consemnări despre elevi, la rubrici precum „Classis Morum” sau „Observațiuni”, acestea devin veritabile portrete-flash ale tinerilor aspiranți la haina preoțească. Astfel, despre elevul seminarist Meseșan Dumitru se consemnează, în anul 1921, că este „limbut și critică mereu”, despre Miheuțiu Moise, în 1922, că este „nu prea intelig, dar muncitor”, despre Sabău Gavril se menționează că este „drăcos, limbut, critizant și nerespectuos față de Superiori și Profesori” (1923), iar despre Sferlea Gavril, seminarist în anul 1924, se consemnează: „Discuții lumești în recreație. Citește prea multe romane, ocupându-se cu lucruri în afară de studiile teologice” (p. 642-647).

Suntem, așadar, în fața unei cărți al cărei prim atu este contribuția documentară masivă pe care o propune, cantitatea substanțială de informații pe care o introduce în circuitul științific. Uitându-ne la cum a fost structurată tematica celor trei volume, cu prezentarea unei sinteze istorice privind instituția de învățământ, urmată de biografiile succinte ale elevilor și de instrumentele de evaluare didactică, trebuie să recunoaștem că Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba și Traian Ostahie propun un model de abordare a istoriei unei instituții de învățământ, care poate fi avut în vedere și pentru alte școli, cu profil teologic sau de altă natură. De asemenea, deși am mai spus-o, credem că e oportun să repetăm: această carte constituie un excelent instrument de lucru pentru cercetări de istoria Bisericii, istoria învățământului, istoria culturii. Informația bogată pe care o conține poate servi atât pentru cercetări mai tradiționale de istorie bisericească sau de istoria școlilor și a învățământului teologic, cât și pentru abordări de pe poziții metodologice mai moderne, novatoare, cum ar fi studiile de tip prosopografic privind elevii și studenții care au frecventat Seminarul Teologic al Eparhiei Greco-Catolice de Oradea Mare.

Nu în ultimul rând, dincolo de importanța documentară și de valoarea științifică a acestei lucrări, ea are în același timp o relevanță deloc neglijabilă în plan simbolic, aceea de a onora o tradiție și de a pune în lumină rădăcinile unei identități, greco-catolice și românești, de pe „brazda de vest” a blocului etnic românesc din fostul Imperiu Habsburgic, respectiv Monarhia austro-ungară de după 1867.

Ion Cârja*

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

Gordán Edina, *Arcok a múltból Válogatás. Szabó János fényképhagyatékából / Chipurile trecutului. Imagini din colecția János Szabó*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, 208 p.

Arcok a múltból Válogatás. Szabó János fényképhagyatékából / Chipurile trecutului. Imagini din colecția János Szabó având-o ca autor pe dr. Gordán Edina, bibliotecar al Colegiului Bethen Gabor Aiud, un pasionat și veritabil cercetător al cărții vechi și al istoriei comunității în tumultuoșii

ani ai primei jumătăți a secolului al XX-lea.

Albumul de față este unul consistent, reunind 187 de instantanee ale fotografului amator Szabó János din Aiud. Albumul, apărut la Editura Mega din Cluj-Napoca în anul 2023, este alcătuit din 208 pagini, lăsând partea leului fotografiilor prezentate generos, câte una pe pagină, așa cum este plăcut și util privitorului interesat de detaliile acestora. Introducerea foarte bine documentată prezintă biografia fotografului, cu subtile trimiteri la viața din anii Primului Război Mondial, cu dramele specifice, cu referiri la profunde schimbări sociale și politice postbelice, care au schimbat radical structura paradigmei cotidiene. Este, în egală măsură, un album de artă fotografică și o sursă istorică prețioasă și indiscutabil utilă pentru studierea interesanților ani interbelici, salvând chipuri, locuri, clădiri și momente altfel pierdute ireversibil. Imaginea este inexorabil mai relevantă acolo unde cuvintele se pot dovedi sărace sau neputincioase.

Este dificil să compari albumele de fotografie, fiecare venind cu o temă diferită și inerent subiectivă și nici nu ne propunem asta, însă în acest caz lucrurile sunt clare, țintind către un album de autor cu imagini strânse cu migală din variate colecții publice sau private. Colaborarea autorului, dr. Gordán Edina, cu Szöcs Edgár, fondator al Fototecii Azopan, fotograf și fotoarhivist amator (așa cum cu modestie se autointitulează) și cu Robert Lixandru – pasionat fotograf aiudean, artist și creator de conținut și fondator al „Inter-art Aiud” – a dus la apariția acestui album în care profesionalismul și pasiunea sunt definitorii. Un punct forte, demn de subliniat, este accesibilitatea, aceasta fiind o ediție bilingvă, maghiară și română, atât de utilă și dorită în spațiul cultural transilvan, autorul îndepărtând bariera lingvistică și asigurând astfel accesul tuturor celor interesați de istoria micului oraș Aiud, atât de dinamic în lungii săi ani de glorie.

Să ne întoarcem către autorul fotografiilor despre care dr. Gordán Edina a strâns cu acribia-i specifică informații menite să facă cunoscută viața și personalitatea acestuia. Născut în zorii Primului Război Mondial într-o familie mixtă maghiară-săsească, fiu al profesorului Szabó Árpád, crește în familia

maternă, tatăl căzând pe câmpul de luptă în iarna anului 1914. A urmat cursurile Colegiului Reformat „Bethlen Gabor” din Aiud și Școala de Vinificație și Economie din Mediaș, făcând un stagiu de pregătire la Viena, în anul 1932, la firma Julius Meinel, unde începe povestea fotografului amator, acolo achiziționându-și primul aparat de fotografiat. Majoritatea fotografiilor păstrate și selecționate pentru acest album le-a făcut în perioada 1932-1939, ulterior fiind încorporat și trimis pe front, de unde se va întoarce abia în anul 1948, după o grea perioadă de prizonierat în URSS. Fotografiatul se păstrează în familie, socrul său Sarkadi Károly deținând un studio în care, în toată perioada comunistă, s-au „luat în chip” majoritatea locuitorilor Aiudului. Fotografiile lui Szabó János, într-o perioadă când fotografiatul era o veritabilă provocare intelectuală și tehnică, sunt o radiografie a vieții burgheziei aiudene, văzută cu dinamismul impetuos al tinereții, fiind foarte apreciate la diferite competiții, unde a câștigat diverse premii. Cu pasiune și atenție, a immortalizat locuri și momente azi dispărute, fotografiile sale devenind veritabile documente istorice. Printre acestea, remarcăm imaginea Bisericii Reformate din Benic, județul Alba, azi aproape dispărută, porțile de lemn sculptat din Mirăslău și Galda de Jos și o serie de imagini de la zilele de târg din Aiud, unde se pot descoperi interesante informații din perspectivă sociologică și etnografică.

La finalul răsfoirii acestui album-document putem doar felicita autorul pentru inițiativa de a face accesibilă, printr-o muncă de veritabilă cercetare științifică, o lume care merită cu prisosință să fie studiată, fotografiile aducând o valoare incontestabilă acestui proces.

Marius Cristea*

Oliver Jens Schmitt, *Biserica de stat sau Biserica în Stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, Editura Humanitas, București, 2023, 460 p.¹

„Nu sunt vremurile sub om, ci bietul om sub vremuri”
(Miron Costin)

În mai 2023 spațiul (social) mediatic românesc și breasla istoricilor au fost animate de apariția cărții istoricului elvețiano-austriac Oliver Jens Schmitt (născut în Elveția și președintele Secției de istorie a Academiei Austriece de Științe), dedicată istoriei ultimului veac și

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

¹ Recenzia, în limba engleză, a fost publicată în revista *Museikon*, nr. 7/2023.

jumătate al Bisericii Ortodoxe Române.

Titlul-întrebare al cărții (*Biserica de stat sau Biserica în Stat?*) dezvăluie dintru început perspectiva în care autorul vrea să analizeze istoria Bisericii Ortodoxe – cea a relației cu politica, în diferitele ei declinări – regimuri, partide și ideologii. Ipoteza care construiește volumul este continuitatea de idei, viziuni, practici, biografii care a caracterizat biserica majoritară de-a lungul secolelor al XX-lea și al XXI-lea, în ciuda fracturilor provocate de schimbările brutale ale regimurilor politice.

Pentru Oliver Schmitt, istoria ultimului veac ne arată o Biserica Ortodoxă Română dominată de naționalism, centralism, anti-occidentalism, populism sau filo-rusism, patologii identitare ce s-au metamorfozat în funcție de contextele politice: în perioada (inter)belică prin ultra-naționalism cu accente antisemite, tradus prin susținerea regimurilor dictatoriale sau fasciste, precum dictatura carlistă sau cea legionar-antonesciană; în perioada comunistă prin anti-occidentalism, filo-sovietism și naționalismul autarhic de tip ceaușist, iar după 1989, prin susținerea forțelor politice populiste, anti-reformiste și filo-rusești.

Acest fir roșu al poziționărilor bisericii majoritare, ce i-a traversat istoria, reprezintă argumentul forte prin care autorul își justifică îndrăznețul demers de a sintetiza mai bine de un veac de istorie. De altfel, maniera în care Oliver Schmitt și-a construit sinteza denotă anumite lacune metodologice și aproximări interpretative care-i subrezesc demersul. În favoarea autorului merită subliniat faptul că, prin natura lor, sintezele implică simplificări și extrapolări, tocmai pentru a da coerență efortului reconstituitiv. Astfel, neglijarea unor evenimente și accentuarea altora devin firești, mai ales când e vorba de mai bine de un secol de istorie, încărcat în fenomene controversate și brăzdat de regimuri totalitare antagonice. Pe scurt, criticabilă nu e intenția în sine de a sintetiza într-un volum un veac de istorie învolburată, ci sunt discutabile metodologia și premisele care au stat la baza acestei sinteze.

Critici valide privind slăbiciunile inerente ale efortului de a rezuma într-un singur volum istoria contemporană a Bisericii Ortodoxe au exprimat, în recenziile lor, Mihai Ghițulescu² și Csaba Szabó³.

Întâi de toate, merită subliniat un aspect ce ține de aria de competență a autorului Oliver Schmitt. Deși specialist al istoriei Balcanilor, ce implică și cunoașterea trecutului medieval și premodern al bisericilor ortodoxe, și al istoriei social-politice a României interbelice, Oliver Schmitt nu e un istoric consacrat al istoriei Bisericii Ortodoxe Române în secolul al XX-lea și cu atât mai puțin al perioadei comuniste. Iar acest lucru se traduce, mai ales, prin lipsa cercetării documentare în arhivele dedicate trecutului recent. Pentru a compensa această

² Ghițulescu 2023, p. 7.

³ Szabó 2023, p. 105.

lacună, istoricul elvețiano-austriac supralicitează faptul că arhivele Bisericii nu sunt deschise cercetătorilor. Într-adevăr, arhivele eclesiale sunt cvasiinaaccesibile publicului, din rațiuni ce țin atât de lipsa inventarierii lor de către deținători, cât și de procedurile anevoioase ce trebuie urmate pentru a le studia. Această realitate nu cauționează lipsa efortului documentar din partea istoricului Oliver Schmitt, îndeosebi pentru că trecutul Bisericii poate fi studiat cu ajutorul arhivei fostei Securități (depusă la CNSAS), ce conține dosare ale ierarhilor, preoților, călugărilor sau teologilor urmăriți de poliția politică comunistă, și al Arhivelor Naționale care au fonduri (Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Cultelor ș.a.) dedicate și Bisericii Ortodoxe.

În același registru, al criticii oneste, merită ținut cont de faptul că sintezele nu pot fi expresia exclusivă a cercetării nemijlocite a surselor, fie și pentru că acest lucru este imposibil, dacă avem în vedere complexitatea secolului al XX-lea. Astfel, în mod firesc, volumele ce acoperă o perioadă atât de mare se construiesc cu ajutorul literaturii secundare și, implicit, al eforturilor altor cercetători. Însă lipsa cercetării documentare proprii, chiar și în secțiuni/episoade limitate temporal, șubrezește capacitatea de discernere a perspectivelor oferite de autorii literaturii secundare, deoarece studiul nemijlocit al surselor primare ne introduce în spiritul epocii, oferindu-ne șansa să înțelegem capcanele pe care documentele și creatorii lor ni le întind. Doar astfel putem evalua cu onestitate viziunile altor cercetători, mai ales când acestea sunt divergente.

Maniera în care istoricul Oliver Schmitt rezolvă această dilemă interpretativă, validând studiile unor cercetători în detrimentul altora, reflectă cu fidelitate pericolul pe care-l reprezintă lipsa cercetării documentare: în efortul de a-și valida ipoteza – firul roșu al pozițiilor condamnabile ale Bisericii Ortodoxe (naționalism, antisemitism, anti-occidentalism, filo-rusism), Oliver Schmitt creditează cercetătorii care-i susțin preconcepțiile, amendând drept „favorabile Bisericii Ortodoxe” cercetările care-i contrazic sau îi amendează viziunea. Simplificând, Oliver Schmitt își construiește instrumentarul metodologic nu în funcție de realitatea factologică, pe care n-o poate sonda în lipsa cercetării documentare, ci în funcție de poziționările personale, uneori ideologice, ale cercetătorilor pe care-i utilizează.

Aceste două lacune metodologice, lipsa familiarității cu documentele de arhivă ale perioadei comuniste și utilizarea literaturii secundare validată în funcție de preconcepțiile autorului, formează capcana interpretativă pe care istoricul Oliver Schmitt nu reușește s-o evite: preeminența evaluării politice a omului, văzut mai ales prin grila etichetelor ideologice. Aceasta este, de altfel, o capcană comună a analizelor istorice, care trebuie să țină cont de dinamismul unei biografii, care a evaluat în contexte politice tulburi, refuzând viziunea statică – ce decupează un fragment biografic condamnat și-l extrapolează drept definitoriu pentru întregul destin al celui analizat.

Un exemplu elocvent al pericolului supralicitării etichetelor ideologice de către istoricul Oliver Schmitt este maniera în care abordează „problema legionară”, în diferitele ei declinări – activismul fascist al preoților ortodocși în perioada interbelică, participarea la politicile antisemite ale regimului Antonescu sau motivațiile politice ale clericilor care s-au opus comunismului. În acest registru, teza pe care Oliver Schmitt încearcă s-o demonstreze este adeziunea consistentă a clerului ortodox la ideile legionare, care i-a influențat poziționările în diferitele etape ale istoriei (interbelică, Al Doilea Război Mondial sau perioada comunistă). În argumentarea acestei teze, istoricul supraevaluează implicarea unei părți a clerului ortodox în Mișcarea Legionară, alături de participarea la momentele apogeu ale popularității organizației legionare (înmormântarea lui Ionel Moța și Vasile Marin, de exemplu), minimalizând, pe de o parte, faptul că doar o minoritate a preoților era legionară, dar, pe de alta, evitând să analizeze nuanțat gradele identității legionare.

Istoricul merită să țină cont, când studiază învolburății anii ‘30-’50, că în spatele etichetei de „legionar” se află o multitudine de identități și, implicit, de grade de aderență la ideile legionare: de la preoți „comandanți legionari”, la preoți cu grade și funcții în statul-național legionar, la teologi (viitori preoți) care au activat în organizațiile de tineret legionare, fără să desfășoare activitate politică propriu-zisă, până la preoți care au făcut parte din grupuri de rezistență anticomunistă, alături de alți legionari, fără să adere la această identitate. În evaluarea acestor ipostaze, care nu epuizează mozaicul poziționărilor politice, trebuie să ținem cont și de posibilitatea recalibrărilor identitare personale, în funcție de diferite experiențe limită sau opțiuni spirituale. Pe toți aceștia însă, indiferent de gradul lor de adeziune la ideile legionare, Securitatea comunistă i-a etichetat drept legionari, cu scopul de a justifica reprimarea lor politică. A colporta, în schimb, aceeași viziune simplificatoare și, implicit, ideologică viciază efortul analitic de recuperare și înțelegere a istoriei.

Incapacitatea istoricului Oliver Schmitt de a evita această capcană interpretativă este greu explicabilă, având în vedere faptul că acesta a publicat o excelentă lucrare dedicată fascismului interbelic (*Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”*, Humanitas, 2018), în care analizează în profunzime mecanismele interne de funcționare ale organizației legionare. Plasând un posibil răspuns în zona speculațiilor, ne putem întreba dacă a căzut oare Oliver Schmitt în capcana observatorului care structurează realitatea în funcție de maniera în care o privește? Altfel spus, faptul că a studiat fenomenul legionar l-a făcut să vadă legionari peste tot, chiar și acolo unde nu sunt? Aceste întrebări, ce pot părea retorice, își găsesc răspunsul în cazuri punctuale, în care istoricul Oliver Schmitt plasează eronat identitatea politică a unor clerici ortodocși.

Exemplul etichetării părintelui Gherasim Iscu drept legionar, grăitor în acest sens, merită analizat în profunzime, pentru a ilustra modul cum folosirea literaturii secundare, fără filtrarea documentară, poate duce la concluzii greșite, mai ales dacă efortul analitic este viciat de concepția că un monah ortodox anticomunist e deschis natural spre legionarism. Cazul Iscu e cu atât mai contrariant, cu cât memoria închisorilor comuniste, unde acesta a murit, la Târgu Ocna, în 1951, nu l-a reținut pe acesta ca aparținând unei organizații sau având o identitate politică.

În subcapitolul dedicat „Bisericii Ortodoxe și Șoahului”, când vorbește de preoți trimiși drept misionari în Transnistria, Oliver Schmitt spune că „unii erau legionari trimiși cu forța, cum ar fi starețul de la Tismana, Gherasim Iscu” (pagina 181), fără să citeze un document sau un autor care să susțină acest lucru. Intuitiv, pentru că în acel subcapitol Oliver Schmitt folosește intens cercetările istoricului Ionuț Biliuță, am consultat articolul acestuia – „Christianizing” Transnistria: Romanian Orthodox Clergy as Beneficiaries, Perpetrators, and Rescuers during the Holocaust⁴ La pagina 25, Ionuț Biliuță afirmă că guvernul a forțat preoți sau călugări să meargă în Transnistria, „de exemplu starețul mănăstirii Tismana, ieromonahul Gherasim Iscu, **un cunoscut simpatizant legionar (a well-known Legionary sympathizer, s.n.)**. În nota la care face trimitere, Ionuț Biliuță menționează titlul și cota unui document din 1942, din fondul Ministerului Cultelor și Artelor, ce face referire, mai degrabă, la dimensiunea birocratică a activității lui Gherasim Iscu în Transnistria și mai puțin la opțiunile lui politice. (*Ieromonah Gherasim Iscu către Ministrul Cultelor și Artelor*, ANR, Fond MCA, file 106/1942, p. 99. *The state's plans for Gherasim Iscu were approved by Metropolitan Nifon Criveanu. See Pr. Constantin Brânzea către Ministrul Cultelor și Artelor*, ANR, Fond MCA, file 106/1942, p. 103). De altfel, e puțin probabil ca un document oficial din 1942, care vorbește de activitatea birocratică a lui Gherasim Iscu, să conțină o referire la simpatiile lui legionare, într-o vreme când astfel de afilieri ar fi atras reprimarea din partea regimului Antonescu.

Însă, pentru a depăși acest registru al speculațiilor, alimentate de referințele documentare lacunare, merită să ne aplecăm asupra modului cum regimul comunist l-a privit pe Gherasim Iscu. Pentru sprijinul pe care l-a dat rezistenței anticomuniste din Oltenia, Gherasim Iscu a fost arestat în septembrie 1948 și condamnat, în iunie 1949, la 10 ani de temniță grea. Un document din cadrul anchetei (proces-verbal din 4 aprilie 1949), întocmit cu ocazia încheierii cercetărilor referitoare la grupul „Iancu Carlaonț”, din care făcea parte și Gherasim Iscu, menționează explicit în cazul său: „fără trecut politic”⁵. De

⁴ Biliuță 2020, p. 18-24.

⁵ Arhiva CNSAS, fond Penal, dos. 4, vol. 1, f. 11.

asemenea, în fișa matricolă penală a lui Gherasim Iscu, rubrica „activitatea politică în trecut și în prezent” este completată cu termenul „apolitică”⁶.

Recapitulând, afirmația eufemistică a lui Ionuț Biliuță, probată inconsistent documentar, referitoare la Gherasim Iscu, „un cunoscut simpatizant legionar”, este preluată și accentuată de Oliver Schmitt, pentru care starețul Tismanei este legionar „propriu-zis”. Această manieră de citare, de tip „telefonul fără fir”, căreia îi cade victimă Gherasim Iscu, consecințele memoriale ale acuzației de legionarism fiind dintre cele mai grave, este infirmată de însuși documentele Securității, care, deși ar fi avut tot interesul să-l facă legionar pe Gherasim Iscu pentru a justifica reprimarea lui, nu a o face, afirmând că „nu are trecut politic”.

Etichetarea eronată a lui Gherasim Iscu ar putea fi înțeleasă și ca o eroare materială, inerentă unei sinteze istorice de o asemenea anvergură, autorului fiindu-i imposibil să verifice detaliat fiecare sursă bibliografică. Însă „cazul Gherasim Iscu” nu este doar expresia unei neatenții bibliografice, ci rodul paradigmei în care Oliver Schmitt proiectează rezistența anticomunistă și clericiei care i-au aparținut.

Astfel, la pagina 280, acesta afirmă fără nuanțe că „mișcarea spirituală de combatere a comunismului în România nu a fost una exclusiv religioasă, ci a derivat parțial din cea mai puternică mișcare politico-religioasă de masă, legionarismul” și, mai mult, că „cel mai puternic spirit de rezistență în sfera ecleziastică a apărut dintr-o combinație de legionarism și isihasm. Nu ierarhii conformiști, ci legionarii și simpatizanții lor au jucat un rol decisiv în formarea unei rezistențe spirituale în multe locuri”.

Etichetarea rezistenței față de comunism ca fiind de natură legionară și, implicit, că legionarii au jucat rolul decisiv este greu de înțeles, îndeosebi pentru că însuși autorul, la pagina 273, apelând la un studiu al istoricului Adrian Nicolae Petcu (*Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români mărturisitori în detenția comunistă*)⁷, afirmă că „67 din 202 de clerici foști deținuți politici analizați au fost legionari sau cuziști”. Astfel, afirmația că rezistența anticomunistă de natură spirituală a fost legionară, pentru că o treime (nici măcar jumătate) din clericii condamnați politic au avut pedigree politic fascist (legionar sau cuzist), este lipsită de logică istorică.

În același registru, al simplificărilor ideologice, se plasează și afirmația că întâlnirea dintre legionarism și isihasm a constituit fundamentul rezistenței spirituale la comunism. Iar fenomenul pe care Olivier Schmitt îl folosește ca exemplu pentru a ilustra această idee este „Rugul Aprins”. Autori consacrați ai

⁶ https://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20politici*I*I%2005.%20Isa%20-%20Izvoranu*Iscu%20Gherasim, accesat la 20 august 2023.

⁷ Petcu 2017.

temei, precum Marius Vasileanu, George Enache, Adrian Nicolae Petcu, Cristian Vasile sau Ioana Ursu, descriu „Rugul Aprins” drept o comuniune spirituală și culturală între clerici (Sandu Tudor, Benedict Ghiuș, Sofian Boghiu, Vasile Vasilache ș.a.) și laici (Alexandru Mironescu, Vasile Voiculescu, Alexandru Elian, Ștefan Todirașcu ș.a.), aflați în căutarea desăvârșirii sufletești, detașați de orice activism politic, ce a reprezentat la cumpăna anilor '40-'50 un model de supraviețuire spirituală și, implicit, de opoziție față de comunism.

În schimb, Oliver Schmitt plasează „Rugul Aprins” la confluența dintre „moștenirea politico-spirituală a Mișcării Legionare” (pagina 246) și influența mistică ortodoxă rusă (pagina 247). Modul cum autorul construiește argumentarea celor două influențe (legionare și rusești) merită abordat cu atenție, pentru a înțelege aproximările interpretative ale acestuia și, în ultimă instanță, carențele documentare.

La începutul paginii 250, Oliver Schmitt afirmă abrupt: „Personajele-cheie ale «Rugului Aprins» au avut un trecut destul de zbuciumat. Ionuț Biliuță⁸ îi enumeră printre protagoniștii isihasmului românesc pe următorii oameni cu trecut legionar: Arsenie Boca, Ioan Iovan, Mihaela Iordache, Ilie Cleopa, Benedict Ghiuș și Arsenie Papacioc”.

Fiecare figură menționată merită analizată separat, pentru a verifica validitatea afirmației că membrii „Rugului Aprins” și reprezentanții isihasmului românesc au avut un trecut legionar: 1) Arsenie Boca, întâi de toate, n-a fost în „Rugul Aprins”. O dovedesc atât mărturiile celor care au luat parte la întâlnirile „Rugului Aprins”, cât și cercetările consacrate temei. De asemenea, nu a fost nici legionar, aspect pe care-l demonstrează chiar documentele Siguranței antonesciene, care l-a investigat pe Arsenie Boca tocmai pentru a verifica această acuză. De altfel, nici Securitatea comunistă nu l-a etichetat ca atare; 2) Ioan Iovan nu a avut legături cu „Rugul Aprins”. Mai mult, în polemica legată de practicile liturgice de la Vladimirești, se afla pe poziții adverse față de părintele Daniil Sandu Tudor (mentorul „Rugului Aprins”). De asemenea, Ioan Iovan n-a avut nicio afiliere/ implicare politică. Asocierea lui cu legionarismul (amplificată de Securitate pentru că slujea obiectivelor represive) ține de legătura cu maica Mihaela Iordache, fostă activistă legionară (sora liderului legionar Nicoară Iordache), și de faptul că a adăpostit la Vladimirești fugari legionari; 3) Mihaela Iordache n-a avut nicio legătură cu „Rugul Aprins”. După ce în tinerețe a activat în Mișcarea Legionară, a intrat apoi în Mănăstirea Vladimirești. De altfel, nu este cunoscută drept o figură reprezentativă a isihasmului românesc; 4) Ilie Cleopa nu a fost în „Rugul Aprins”, iar în ceea ce privește acuzația de afiliere legionară, Oliver Schmitt este primul care o afirmă, starețul mănăstirilor Slatina și Sihăstria fiind recunoscut exclusiv pentru viața sa

⁸ Biliuță 2021, p. 7.

duhovnicească, departe de orice implicare politică. De altfel, maniera în care Oliver Schmitt ajunge la concluzia că Ilie Cleopa a fost legionar este ilustrativă pentru modul deficitar în care citează sursele. Ionuț Biliuță, de unde preia viziunea și informațiile referitoare la figurile enumerate mai sus, nu afirmă despre Ilie Cleopa că a fost legionar, ci că a fost starețul Mănăstirii Slatina, unde erau și călugări legionari⁹; 5) Benedict Ghiuș a fost una dintre figurile fondatoare ale „Rugului Aprins”. Acuză de legionarism a fost una dintre etichetele, defăimătoare și cu consecințe penale, care i-au bruiat destinul. Faptul de a fi fost apropiat în tinerețe de teologi cu simpatii legionare, alături de care a semnat un „manifest” ce privea înnoirea Bisericii, i-a atras această etichetă de legionar, care a fost apoi amplificată și manipulată de Securitate. Însă Benedict Ghiuș n-a fost niciodată legionar, nici măcar prin asociere, cu atât mai puțin prin manifestare; 6) Arsenie Papacioc, fără să fie membru „oficial” al „Rugului Aprins”, a avut legături marginale cu grupul (mai degrabă cu unii membri) și a fost condamnat în lotul „Rugului Aprins”. Cercetătorii subiectului fac însă diferența dintre grupul „Rugul Aprins” și lotul „Rugul Aprins” (membrii celor două nu coincid, lotul fiind o creație a Securității în funcție de interesele ei represive). În ceea ce privește identitatea politică, Arsenie Papacioc a fost primar legionar al Zărneștiului, iar după rebeliunea legionară, odată ajuns la închisoarea Aiud, se detașează de lupta politică și începe o viață de creștin autentică, împlinită apoi prin intrarea în monahism.

Reluând evaluarea cantitativă, din cele șase nume menționate, doar două (Mihaela Iordache și Arsenie Papacioc) au trecut legionar. De asemenea, doar două (Benedict Ghiuș și Arsenie Papacioc) au legături cu „Rugul Aprins” și, în mod nemijlocit, doar Benedict Ghiuș, membru fondator al grupului, Arsenie Papacioc fiind doar parte a lotului constituit de Securitate.

Dacă, în cazul contribuției ideologiei și figurilor legionare asupra modelului duhovnicesc al „Rugului Aprins”, argumentele factologice sunt approximate până la falsificare, în ceea ce privește influența misticii rusești, Oliver Schmitt supralicitează întâlnirea dintre membrii „Rugului Aprins” și călugărul Ioan Kulîghin și mitropolitul Nicolae al Rostovului, retrași în România (la mănăstirea Cernica) în timpul războiului. Deși el însuși menționează că momentul fondator al „Rugului Aprins” a avut loc la Cernăuți în 1943, Oliver Schmitt nu ține cont de acest detaliu decisiv în înțelegerea evoluției „Rugului Aprins”, accentuând, în schimb, rolul pe care l-a avut întâlnirea ulterioară a celor doi clerici la ruși, din anii 1945-46. Mai mult, argumentul ultim pe care Oliver Schmitt îl aduce pentru a valida teza influenței rusești asupra grupului, este referința aproximativă la o remarcă a lui Andrei Pleșu. În textul original – prefața la lucrarea lui André Scrima (*Timpul Rugului Aprins*) – Andrei Pleșu

⁹ *Ibidem*.

afirmă: „Grupul de la Antim a fost ultimul episod de sobornicitate reală a Bisericii noastre, în anii dictaturii comuniste. Mari intelectuali și mari călugări au comunicat și au „cuminecat” acolo, într-o neverosimilă libertatea lăuntrică, pe când autoritățile au hotărât să definească spiritul în termeni de penalitate”¹⁰.

Această afirmație, preluată prin lucrarea lui Cristian Vasile (*Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*)¹¹, se transformă, în paginile cărții lui Oliver Schmitt, în ideea că „Rugul Aprins nu a avut un impact larg asupra societății. Însă, într-o perioadă de restricte spirituală, a oferit sprijin unui grup de intelectuali importanți – și, după 1989, societății românești certitudinea că există oaze în care, potrivit lui Andrei Pleșu, se trăiește sobornost-ul („sobornicitatea“), un concept social împrumutat din filozofia religioasă rusă a secolului al XIX-lea, care exprima totalitatea clerului și a laicilor ca o comunitate” (pagina 253).

Dincolo de faptul că istoricul Cristian Vasile, pe care-l citează la sfârșitul paragrafului, nu pomenește nimic despre filozofia rusă, uimește modul cum Oliver Schmitt interpretează spusele lui Andrei Pleșu, extrapolând originea slavă a cuvântului „sobornicitate” într-un concept al filozofiei religioase rusești a secolului al XIX-lea, cu scopul de accentua influența acesteia asupra „Rugului Aprins”. De altfel, merită subliniat că ideea conform căreia laicii și clerul formează o comunitate nu e nici pe departe o inovație filozofică rusească, ci este esența constitutivă a Bisericii creștine, de la începuturi și până în prezent.

Faptul că Oliver Schmitt nu folosește volumul lui André Scrima, participant la întâlnirile „Rugului Aprins”, una dintre lucrările fundamentale pentru înțelegerea subiectului, poate fi o explicație, fie și parțială, pentru interpretările aproximative ale acestuia.

În ceea ce privește „influența rusă”, nu doar asupra „Rugului Aprins”, ci și asupra Bisericii Ortodoxe Române în istoria ei, această teză reprezintă una dintre obsesiile interpretative ale lui Oliver Schmitt, în susținerea căreia supraevaluează momentele de apropiere dintre cele două Biserici (începutul comunizării României) și aproximează influențe care-și au origini diferite de cea rusească. Spre exemplu, încă din introducere, Oliver Schmitt afirmă că „eclezologic, (Biserica Ortodoxă Română) a fost influențată în mod repetat de alte tradiții ortodoxe, în special de tradiția rusă” (pagina 11) și că „politica socială a «patriarhului roșu» Justinian Marina a fost alimentată atât de evoluțiile românești din perioada interbelică, cât și de ideile narodnicismului (poporanismului) rusesc din secolul al XIX-lea” (pagina 12).

Dacă prima afirmație poate fi ușor amendabilă prin faptul că tradiția (post)bizantină, consolidată în perioada domniilor fanariote, a influențat, în mod

¹⁰ Scrima 2010, p. 16.

¹¹ Vasile 2005, p. 189.

special, ecleziologia Bisericii Ortodoxe Române, în cazul celei referitoare la influența narodnicismului asupra lui Justinian Marina, raționamentul care stă în spatele acestei afirmații este cu atât mai greu de înțeles, cu cât, la pagina 22, Oliver Schmitt spune răspicat: „apostolatul social al BOR din primele decenii ale comunismului nu poate fi înțeles fără politica socială bisericească de inspirație occidentală din perioada interbelică, dusă de mentorul patriarhului Justinian, episcopul Vartolomeu Stănescu”.

Mai mult, în efortul de a argumenta influența rusească, Oliver Schmitt minimalizează contenciosul secular al relațiilor tensionate dintre cele două biserici, ce a avut în prim-plan destinul dramatic al Basarabiei (de la răpirea ei de către Imperiul Țarist în 1812, ce s-a tradus printr-o rusificare accentuată a Bisericii basarabene, până la disputa canonică din Republica Moldova în perioada postsovietică, fără a uita episoadele tragice din 1940 și 1944, când Basarabia a intrat, din nou, sub control sovietic).

În siajul acestui efort de argumentare a filo-rusismului Ortodoxiei românești, Oliver Schmitt apelează la afirmații în răspăr cu realitatea, atunci când, referindu-se la poziția Bisericii Ortodoxe față de Sinodul din Creta, pentru a sublinia oscilația acesteia între Patriarhia Ecumenică și Biserica Rusă, spune că „BOR a ezitat mult timp dacă să participe sau nu” (pagina 378), deși Patriarhia Română a fost una dintre susținătoarele deschise ale întâlnirii din Creta. Mărturie stau, în acest sens, zecile de articole de pe agenția de știri a BOR¹², care detaliază pozițiile și contribuția acesteia la Sinodul din Creta.

De asemenea, în partea concluzivă a lucrării autorul face afirmații dure, lipsite de nuanță, dar mai ales de argumente solide, care șubrezesc onestitatea cercetării: „Astăzi BOR se vede condusă de politica agresivă a Patriarhiei Moscovei, care, ca în timpul lui Stalin, se străduiește să obțină hegemonia în lumea ortodoxă” (pagina 406).

Analizarea detaliată a acestor abordări problematice ale autorului, privind „problema legionară” (cazul Gherasim Iscu și fenomenul „Rugul aprins”) și „problema influenței ruse”, nu epuizează interpretările amendabile care se regăsesc în volum, o evaluare detaliată a erorilor factologice fiind făcută de Dorin-Demostene Iancu în recenzia sa de amploare (43 de pagini)¹³.

În același timp, există riscul ca evaluarea critică a lucrării lui Oliver Schmitt să se transforme într-un insectar de greșeli, care, decupate din contextul general al cărții, pot crea capcana de a nu „vedea pădurea de copaci”. Pentru că sinteza lui Oliver Schmitt, deși afectată de interpretări aproximative și alterată, pe alocuri, de o perspectivă inchizitorială asupra istoriei Bisericii Ortodoxe

¹² <https://basilica.ro/category/biserici-ortodoxe-surori/sfantul-si-marele-sinod/>, accesat la 20 august 2023.

¹³ Iancu 2023.

Române, are meritul de a aduce în atenția publicului (laic sau teologic) și a cercetătorilor (aproțiați sau nu de Biserica Ortodoxă) o realitate dramatică a veacului al XX-lea: colaborarea cu puterea politică a avut și efecte secundare grave, mai ales în vremuri totalitare, afectând serios fidelitatea Bisericii față de mesajul evanghelic.

În concluzie, faptul că demersul lui Oliver Schmitt are atâtea puncte amendabile (o parte dintre ele fiind prezentate anterior) nu trebuie să descurajeze dezbaterea publică și istoriografică asupra poziției Bisericii Ortodoxe în ultimul secol. Tocmai de aceea, ținând cont de interpretările aproximative și pe alocuri moraliste ale istoricului elvețiano-austriac, temele sensibile din istoria Bisericii (relația nefericită cu puterea politică, indiferent de epocă și ideologii, cochetarea unor clerici cu idei extremiste și antisemite, colaboraționismul din perioada regimului comunist sau apropierea impure de politicienii tranziției) sunt subiecte valide, ce se cer cercetate curajos, documentat, fără preconcepții și concluzii gata ambalate.

Abrevieri bibliografice

- Biliuță 2020 – ”«Christianizing» Transnistria: Romanian Orthodox Clergy as Beneficiaries, Perpetrators, and Rescuers during the Holocaust”, în *Holocaust and Genocide Studies*, 6/2020, p. 18-44
- Biliuță 2021 – ”Constructing Fascist Hagiographies: The Genealogy of the Prison Saints Movement in Contemporary Romania”, în *Contemporary European History*, 2021, p. 1-21
- Ghițulescu 2023 – Mihai Ghițulescu, „Cuib de barză”, în *Ramuri* 6/2023, p. 7
- Iancu 2023 – Dorin-Demostene Iancu, *Părerile domnului Oliver Jens Schmitt despre Ortodoxie Biserica Ortodoxă Română*, în <https://basilica.ro/pr-dorin-demostene-iancu-recenzie-la-carte-lui-oliver-schmitt-despre-biserica-ortodoxa-romana/>, accesat la 20 august 2023
- Petcu 2017 – Adrian-Nicolae-Petcu, *Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români mărturisitori în detenția comunistă (1948-1964)*, București, 2017
- Scrima 2010 – Andrei Scrima, *Timpul rugului aprins. Mastru spiritual în tradiția răsăriteană*, București, 2010
- Szabó 2023 – ”Review: Oliver Jens Schmitt, Biserica de stat sau biserică în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române”, în *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, XLIII, 6/ 2023, p. 102-106
- Vasile 2005 – Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, 2005

Dragoș Ursu*

*Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.